

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 123.1+001.+13/14

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СВОБОДИ ЛЮДИНИ ЯК ФЕНОМЕНА СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

В історії філософії важко назвати філософа, який би у своїх працях не торкався теми свободи. Нові грані людської свободи розкриваються через наступні категоріальні пари: "гуманізм і свобода", "автономія і свобода", "свобода і лібералізм", "свобода — справедливість", "свобода і права людини", "свобода і відповідальність", "свобода і рівність". Світосприйняття свободи людини розкривається через процеси освоєння й соціалізації.

Ключові слова: свобода, свобода людини, свобода вибору, свобода волі, свобода дії.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА КАК ФЕНОМЕНА МИРОВОСПРИЯТИЯ

В истории философии трудно назвать философа, который бы в своих трудах не касался темы свободы. Новые грани человеческой свободы раскрываются по следующим категориальные пары: "гуманизм и свобода", "автономия и свобода", "свобода и либерализм", "свобода - справедливость", "свобода и права человека", "свобода и ответственность", "свобода и равенство". Мирвосприятия свободы человека раскрывается через процессы освоения и социализации.

Ключевые слова: свобода, свобода человека, свобода выбора, свобода воли, свобода действия.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF HUMAN FREEDOM AS A PHENOMENON OUTLOOK

In the history of philosophy it is difficult to name a philosopher who, in his writings, did not touch the subject of freedom. The new facets of human freedom are revealed through the following categorical pairs: humanism and freedom, autonomy and freedom, freedom and liberalism, freedom - justice, freedom and human rights, freedom and responsibility, freedom and equality". Outlook freedoms revealed through the processes of development and socialization.

Key words: freedom, human freedom, freedom of choice, free will, freedom of action.

Вступ. Досліджуючи особистість як носія свободи, М.Бердяєв визначає свободу як вільно вибраний шлях згідно з потребами особистості. Особистості, яка не бажає бути рабом ні людей, на Бога. Свобода – це безодня, а безодня первинна щодо Божества. Така неоплатонічна тональність розуміння свободи повністю вписується у нашу національну філософську традицію. Свобода людини по відношенню до зовнішніх обставин не безмежна, але вона існує і проявляється у можливості знайти по відношенню до них власну позицію.

Ця позиція залежатиме від цінностей та смислів, якими керується особа, тому що

«людина – це більше, ніж психіка, людина – це дух», її потенціал розкривається у здатності до самотрансценденції або здатності до самовідстороненості. І смисл свободи – це взята на себе відповідальність за свою долю; дослухатись до своєї совісті і приймати рішення, за які самому нести відповідальність. «Людина вирішує за себе; будь-яке рішення є рішення для себе, а вирішення за себе – завжди формування себе», - вважав В.Франк.

Поставка проблеми. Проблема свободи – одна з лейтмотивних тем світової філософії. В історії філософії важко назвати філософа, який би у своїх працях не торкався цієї теми. Водночас потрібно підкреслити, що проблема свободи чи питання, дотичні до цієї тематики, розглядалися як у працях філософів різних часів, так в працях представників широкого кола соціогуманітарних наук (з етики, культурології, правознавства, політології, історії, соціології тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність свободи, суб'єктивна вибірковість її філософського розуміння демонструє різнобічність даного феномену й виключає можливість її „єдино вірного” визначення. Плюралізм у розумінні свободи породжує різноголосся щодо її понятійного визначення, що, в свою чергу, відповідає іманентній природі свободи. Разом з тим, теоретична і практична потреба розкриття сутності свободи вимагає конкретних уточнень. Відповідно до цього, у філософській літературі міцно закріпилася думка про те, що реальна, а не ілюзорна свобода одного індивіда закінчується там, де вона наштовхується на свободу іншої людини. Саме наявність таких меж свободи вимагає пошуку узгодженого розуміння "точок" перетину, що є відображенням її сутності.

Свобода – складне явище і відповідно - полісемантичне поняття, що відображає означене явище. Про це досить незаперечно свідчить наявність у філософських текстах різноманітних дефініцій свободи, які у свій час давали такі мислителі, як: Н.Аббаньяно, Г.В.Ф.Гегель, Т.Гобс, Ф.Енгельс, І.Кант, Ш.Монтеск'є, Б.Рассел, Ж.-П.Сартр, Б.Спіноза, Ф.Шеллінг, К.Ясперс, тощо.

Нові грані людської свободи розкриваються через наступні категоріальні пари: “гуманізм і свобода”, “автономія і свобода”, “свобода і лібералізм”, “свобода — справедливість”, “свобода і права людини”, “свобода і відповідальність”, “свобода і рівність”, що репрезентовані філософською літературою ХХ-го початку ХХІ-го століття. Зокрема, про них йдеться у працях провідних зарубіжних філософів сучасності: К.-О.Апеля, Д.Белла, І.Берліна, А.Веллмера, Ю.Габермаса, Т.-Г.Гадамера, М.Гайдегера, А.Гайека, А.Гелнера, Г.Йонаса, Дж.Кемпбелла, Н.Лумана, Е.Левінаса, Дж.Раза, Б.Рассела, П.Рікера, Дж.Ролса, А.Сена, О.Тоффлера, В.Франкла, З.Фрейда, М.Френча, Е.Фромма, М.Фуко, К.Хельда, Дж.Шарпа, А.Швейцера,. В роботах зазначених мислителів ставиться питання не тільки про межі людської свободи, а й констатується можливість трансформації інтенцій свободи поведінки індивіда в те, що позначається поняттями всездозволеність, нігілізм і анархізм.

Складовими концептами соціально-філософської теорії свободи виступають сутність і зміст свободи, форми її вияву, вільний вибір та способи його реалізації. Досліджуючи філософські й спеціально-наукові джерела, в яких характеризуються різні аспекти та складові свободи, ми зосередили свою увагу на аналізі свободи не тільки, як складного суспільного явища, а й водночас, як феномена людського світосприйняття.

Мета статті - соціально-філософський аналіз свободи людини, її багатовимірності та особливостей як феномена світосприйняття.

Виклад основного матеріалу. Для кожного історичного періоду характерне своє розуміння свободи. Так, наприклад, головною проблемою античної людини було те, що вона є рабом “універсального закону”, долі, полісу. Бути частиною космосу, частиною полісу було для людини метою – такий стан речей є умовою космічної гармонії. Для середньовічної людини свобода постає у відношенні до “правила” що впливає з глибоко внутрішнього

джерела, знайденого вірою у Бога, це “правило” стає внутрішнім, яке індивідуальне й свободне, сприймається в якості життєвого регулятиву. Людина доби Відродження не тільки сприймала свободу як природне право, але й обґрунтовувала її як необмежену, яку повинні виправляти сумніви, критична самооцінка, терпимість до інакомислення, здоровий глузд і розумне почуття міри. У Нові Часи уявлення про свободу людини зводяться до акту пізнання природи мотивів людської діяльності.

Дослідники даного поняття з часом виробили бачення того, що свобода – полісемантичне, багатозначне поняття. Про це досить красномовно свідчить наявність в історико-філософських текстах численних і різноманітних дефініцій свободи: “свобода – це відсутність зовнішніх перепон для руху” (Т.Гобс); “свобода є пізнаною необхідністю” (Б.Спіноза); “свобода – це право робити те, що дозволяють закони” (Ш.Монтеск'є); “здатність самочинно починати ряд подій” (І.Кант); свобода є здатністю із самої себе давати початок будь-чому (Ф.Шеллінг); свобода полягає в тому, щоб у “своєму іншому” бути “у самого себе” (Г.В.Ф.Гегель); свобода є здатністю приймати рішення із знанням справи (Ф.Енгельс); Свобода – це “відсутність перепон для здійснення наших бажань” (Б.Рассел); свобода є можливістю приносити у світ “дещо” (Ж.-П.Сартр); “Свобода – це подолання того зовнішнього, яке підкорює мене собі” (К.Ясперс), Свобода – це “конкретний обов'язок, котрий необхідно виконувати” (Н.Аббаньяно). Філософи франкфуртської школи розглядали співвідношення позитивної та негативної свободи (Т. Адорно).

Багатогранність свободи, суб'єктивна вибірковість її філософського розуміння демонструє нам антиномічну природу даного феномену, й майже виключає можливість її єдино “вірного” визначення. Плюралізм щодо розуміння свободи, різноголосся з цього приводу в сфері теоретичної рефлексії іманентне самій свободі. Разом з тим теоретична і практична потреба визначення сутності свободи вимагає певного узгодження уявлень про неї. У філософській літературі міцно закріпилася думка про те, що реальна, а не ілюзорна свобода одного індивіда закінчується там, де вона наштовхується на свободу іншої людини. Наявність таких меж свободи вимагає пошуку узгодженого розуміння “точок” такого перетину, визначення не тільки меж свободи, але і її сутності. Складовими концептами теорії свободи виступають сутність і зміст свободи, форми її буття, вільний вибір, способи реалізації. Класики світової філософії поставили питання про ілюзорну та істинну свободу – «у людей є ілюзія, що вони вільні. Вся проблема в тому, наскільки ця ілюзія реальна», свободу внутрішню і зовнішню, духовну і соціальну, індивідуальну та суспільну, абсолютну та відносну міру свободи. У творах філософських авторитетів міститься винятково значуща думка про історичність та про процесуальність свободи, її інтерпретація як неперервний акт звільнення людини в результаті рішень, які вона приймає, здійснення свого вибору та його реалізації в мислительній або ж практичній діяльності. Класикам теорії свободи належить заслуга обґрунтування ідеї пріоритету особистості як суб'єкта свободи поряд з іншими її носіями. Вони показали основні парадокси свободи: «свобода живе тільки тоді, коли є вільні люди», встановили закономірність появи нових видів несвободи і відчуження в процесі зростання ступеня свободи в цілому. Видатні філософи протягом століть окреслювали основні лики свободи, віддаючи явну перевагу свободі духу, думки та вчинків.

Піддаючи категорію свободи теоретичному аналізу з позицій суспільної свідомості цивілізації кінця ХХ поч.- ХХІ століть, видатні філософи сучасності творчо розвивають фундаментальні концепти свободи як феномена духовного та соціального життя. В цьому плані особливо важливу роль відіграє положення про «позитивну» та «негативну» свободу, «відновлення в своїх правах» значущості ціннісних визначників свободи – відповідальності, співучасті та інших етично забарвлених екзистенціалів.

Є безліч різноманітних спроб визначити зміст поняття свободи. Відзначено, що ступінь розробки цієї проблематики можна характеризувати відповідно до ступеня загальності: свобода як філософська категорія, свобода як соціальне явище, свобода людини.

Як *філософська категорія*, поняття „свобода” в європейській традиції бере свій початок ще із часів Стародавньої Греції. На думку давніх греків, світом людських править необхідність, доля (Демокрит). Сила її непоборна, її повелінням слухняні не тільки люди, а й самі боги. Проте, у стародавні часи також виникають уявлення й переконання, згідно з якими дія, що здійснюється людиною, здійснюється нею як вільна (Епікур).

Зіставлення визнання зумовленої необхідності людських дій із визнанням свободи їх здійснення рано чи пізно породжує філософське питання про суперечність між необхідністю й свободою, яка у свою чергу перетворюється на предмет тривалої й запеклої суперечки між представниками двох філософських концепцій: детермінізму (Августин, Спіноза,) і індетермінізму (Д. Скот,).

Своєрідно, суперечність щодо свободи розв'язує Г.В.Ф.Гегель. Філософ розглядав категорії свободи й необхідності з історичних позицій. Для нього свобода не є щось застигле, раз і назавжди встановлене, вона на кожному даному етапі розвитку є продуктом, або результатом історичного процесу. Тому свободу треба розглядати як дещо конкретне, яке те, що має строгу визначеність на кожному етапі історичного розвитку. Застосувавши до аналізу свободи діалектичний метод, він зумів показати деякі важливі моменти її змісту, які випадали з поля зору його попередників. Проте є чітке виявлення у філософії Гегеля домінанти загального над індивідуальним.

Зазначається, що якщо вихідним пунктом тієї або іншої філософської системи є тільки ідея, дух, свідомість, то розв'язання проблеми не може вийти за рамки ідеалізму, якщо навіть автор системи, яка побудована на таких передумовах, зуміє висловити ряд правильних положень, які визначають співвідношення необхідності й свободи, зміст, який вкладається ним у поняття „необхідність” й „свобода”, буде ідеалістичним. У той час коли розв'язання „питання свободи” міститься безпосередньо в таких основних питаннях філософії як співвідношення мислення й буття, свідомості й матерії.

Дилема свободи і необхідності залишається нагальним предметом новітніх досліджень феномену свободи особистості. Ідея сумісності, змістовної єдності свободи і необхідності є характерною для концепцій, які аналізують проблему вибору, користуючись категоріями і поняттями причинності (каузальності), інтересу, потреби (Ю.Габермас, Б.Франкл, Е.Агацці, Р.Гвардіні та ін.).

Свобода як соціальне явище. Соціальна свобода властива тільки індивідам, що живуть у суспільстві. Ще у працях Канта виразно простежується дуалістичне розведення природної й свободної причинності. Однак, протиставляючи свободу природі, Кант пропонує шукати царство свободи не в природі, а у світі людини (у світі соціального). Але оскільки людину він теж розуміє дуалістично (ця істота, з одного боку, природна, почуттєво-емпірична, а з іншого – ноуменальна, свободна й розумна, до того ж непізнана у своїй сутності), остільки «царство людських цілей» Кант відсуває в невизначену історичну перспективу. Філософ вважає, що свобода й необхідність існують у різних відношеннях, вони ніде й ніколи не перетинаються. Це дві різні точки зору на людину дві різні її іпостасі, отже, немає ніякого протиріччя між свободою й необхідністю одних і тих самих учинків людини. Поділ на „дві природи” також є характерним для вчення Маркса. Так „перша природа” охоплює гео- й біосферу, тобто ті матеріальні системи, які виникли, й існують поза й незалежно від людини, але разом із тим у свій час можуть стати об'єктами його діяльності. „Друга природа” охоплює не тільки неживі предмети, які створені людиною й не існують у природі, але й живі організми: рослини, тварини, які виведенні або створенні людиною завдяки штучному відбору, або генній інженерії. Проте штучне середовище існування не зводиться до даної речової основи. Людина може жити й діяти лише в системі певних суспільних відносин. Ці суспільні відносини здійснюються в певних матеріальних умовах, у тому числі штучно створеними людиною, і разом з останніми й створюють штучне середовище існування людини, тобто сферу соціального.

Питання свободи людини у філософському предметному полі можна розглядати як: проблему самого бажання, або свободи *волі*, проблему свободи *вибору* й проблему свободи *дії*. Причому акцент робиться на вивченні проблеми свободи волі, тобто на вивченні *останніх* підстав наших учинків і мотивів.

В проблемі *свободи волі* розглядаються такі питання як: чи існує свобода бажання, що є вибір? Як правило відповіді філософів (незалежно від орієнтації на матеріалістичні, психічні, теологічні або якісь інші “чисті моделі” детермінізму й індетермінізму) на них ґрунтуються на метафізичних твердженнях і побудовах.

Проблема *свободи вибору* є складною. Центральне питання тут – питання про внутрішні границі самого бажання: чи здатна людська свобода вибирати між мотивами, або вона (свобода) є лише реєстратором, що приводить у дію найбільш сильний мотив? Детерміністи вважають, що свобода життя людини зводиться до боротьби мотивів, у якій автоматично перемагає мотив найсильніший. Індетерміністи – що свобода людини сама здатна вибирати між різними мотивами,

Проблема *свободи дії* полягає в тому, що людина може робити те, що хоче, якщо цьому не заважає його власний організм. Будучи зовнішньою й внутрішньою передумовою для якої б то не було серйозної життєвої діяльності, ця свобода здавна вважалася одним з основних прав людини. Однак вона далеко не вичерпує проблеми свободи людини в контексті філософії.

У сучасному трактуванні поняття свободи людини розглядають у таких іпостасях як: «гуманізм і свобода», «автономія і свобода», «свобода і лібералізм», «свобода – справедливість», «свобода і права людини», «свобода і відповідальність», «свобода і рівність» репрезентовані історико-філософською літературою ХХ-го початку ХХІ-го століття. Йдеться про праці провідних філософів сучасності: К.-О.Апеля, П.Елена, Д.Белла, А.Сена, І.Берліна, А.Веллмера, Т.-Г.Гадамера, Ю.Габермаса, М.Гайжегера, Х.Йонаса, Дж.Кемпбелла, Н.Лумана, Б.Рассела, Е.Левінаса, П.Рікера, Дж.Ролса, О.Тоффлера, Дж.Шарпа, А.Швейцера, А.Гайека, А.Гелнера, К.Хельда, В.Франкла, З.Фрейда, М.Френча, Е.Фромма, М.Фуко, Дж.Раза. В цих роботах виразно ставиться питання про межі людської свободи («свобода – відповідальність»), констатується можливість небезпеки трансформації інтенцій свободи поведінки індивіда в уседозволеність, нігілізм і анархізм (концепція «руйнівної свободи»). «Свобода – відчуження індивіда» – тема, що становить теоретичне ядро екзистенціалізму.

На думку багатьох сучасних дослідників визначити свободу можна як феномен світосприйняття людини. Воно є найбільш універсальне й коректне. Це визначення дає можливість враховувати як статичні так і процесуальні характеристики свободи. Світосприйняття є цілісним образ дійсності, воно має, насамперед, ціннісну природу. З одного боку, воно формується через такі процеси як освоєння й соціалізація, під впливом конкретної сукупності світоглядних уявлень, поглядів, переконань стереотипів свідомості, мислення, взаємин, поведінки, спілкування, діяльності тощо. З іншого ж, - вже сформувавшись, світосприйняття постає істотною передумовою й важливим чинником визрівання у суб'єкта тих чи інших складових світогляду та й значною мірою всього його світовідношення в цілому, як системного охоплення дійсності.

Таким чином, можна сказати, що в результаті світосприйняття формуються почуттєві й раціональні образи, які багато в чому визначають процес освоєння соціальним суб'єктом реальності, його перехід на усвідомлюваний рівень пізнання. Соціальне світосприйняття виступає формою освоєння соціальної реальності, що впливає на регуляцію поведінки суб'єкта.

Стосовно ж свободи, то слід зазначити, що вона щоразу постає як нова «ідея». Людина народжуючись в ті чи інші часи сприймає цілісним образом цю „ідею” через процеси освоєння й соціалізації, які в свою чергу є складовими світосприйняття. Засвоюючи цей образ, людина виокремлює із складного, багатоаспектного визначення свободи ті його

складові, які для неї більш актуальні в силу індивідуальних та соціальних чинників. В силу цього, сприйняття людиною свободи можна поділити на конкретні рівні, а саме: особистісний, міжособистісний, інституційний, політичний, що дозволяє нам розглядати особливості цього процесу.

Висновок. Отже, світосприйняття свободи людини розкривається через процеси *освоєння й соціалізації*. Освоєння виступає, з одного боку, як практика „присвоєння” навколишнього світу, а з іншого як розвиток духовності людини. В свою чергу соціалізація – це ті механізми у суспільстві які формують в людині „прийнятні” для того чи іншого соціуму норми, ідеї, цілі та цінності. Зокрема, виокремлено, такі засоби соціалізації як примус – засіб, що реально вирівнює різні форми входження людини до спільного досвіду. Він є суто функціональним розгортанням того, що закладене в колективному досвіді, в його узагальненості, постійній зведеності тих елементів, від початку не поєднаних; та ідеологія – система політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних й філософських поглядів й ідей, в котрих усвідомлюються й оцінюються відношення людей до дійсності (сприйняття визначених постулатів як „образу” свободи в розумінні людини). Ідеологія, має два аспекти - позитивний й негативний. З одного боку, це метод й спосіб, за допомогою якого можна маніпулювати суспільною свідомістю. Позитивний аспект ідеології – це уміння побачити той загальний ідеал гармонічного і духовно багатого суспільства, яке нам усім потрібно й без якого жодний народ у світі не зможе розвиватися далі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляев И. А., Максимов А. М. Свобода человека как целостного природно-социально-духовного существа // Интеллект. Инновации. Инвестиции. — 2012. — № 1. — С. 202—207. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=18750545>
2. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.km.ru/referats/2DAACEA8712B46F7886316FEFE8E6623>.
1. Максимов А. М. Свобода как противоречие самобытия и инобытия / А. М. Максимов. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1998. — 200 с.
2. Мухін І.М. Свобода як соціальний феномен (теоретико-методологічні аспекти) // Культура народів Причерномор'я. — 2002. — №33. — С.224-228.
3. Фридман М. О свободе / Фридман М., Хайек Ф.: Пер. с англ. – Минск: Полифакт–Референдум, 1990. – 126 с.
4. Teichmann W. Brauchen wir eine philosophische Theorie der Persönlichkeit? / Teichmann W.// Dt. Ztschr. für Philosophie. – Berlin, 1988. – Jg. 36, N. 12. – S. 1063–1084.